

הרב משה קליקשטיין שליט"א – חמץ שנפלה עליו מפולת

ראשי פרקים:

א. פתיחה ושאלות

ב. למה מפולת נחשבת כביעור?

1. ארבעה הסברים להיתר של מפולת

2. השיטה שהמפולת מועילה מדרבנן ומדאורייתא צריך ביטול

3. טעמו וגדרו של עומק ג' טפחים

4. סיכום

ג. איסור הטמנה

1. הטמנה ומפולת

2. הצנעת חיה ואיסור הטמנה

ד. העושה ביתו אוצר

ה. מסקנות

א. פתיחה ושאלות

משנה. חמץ שנפלה עליו מפולת - הרי הוא כמבוער. רבן שמעון בן גמליאל אומר: כל שאין הכלב יכול לחפש אחריו. גמרא. אמר רב חסדא: וצריך שיבטל בלבנו. תנא: כמה חפישת הכלב - שלשה טפחים.

(פסחים לא, ב)

המשנה אמרה שחמץ שנפלה עליו מפולת 'הרי זה כמבוער' - יש לבאר למה נחשב מבוער? ועוד, הרי בדף ה, ב מצאנו שחמץ טמון עוברים עליו

חמץ שנפלה עליו מפולת

ב"ב למצא", ומה ההבדל בין הטמנה לחמץ שנפלה עליו מפולת? עוד יש לבאר למה רב חסדא מצריך לבטל: האם מדאורייתא לא עובר מפני המפולת ורק מדרבנן יש חיוב לבטל, או להיפך מדאורייתא אינו עובר רק ע"י הביטול, ומה שהוא נחשב כמבוער הוא לפטור מחיוב הביעור מדרבנן.

'רשב"ג אומר כל שאין הכלב יכול לחפש אחריו.. שלשה טפחים'. האם רשב"ג חולק על ת"ק? למה צריך שלשה טפחים: האם שלשה טפחים זהו גדר של 'מבוער', שפחות מג' טפחים אינו כמבוער ובג' נחשב מבוער, או שיש גזירה שמא ימצא החמץ בפסח, ובשלשה טפחים אין חוששים לכך? מה יהיה הדין כשאין כלבים באותו מקום, או כשיש כלבים מבויתים שאינם רעבים [ופחות מחפשים]? האם חמץ שנתקע בתוך המיקסר, במקפיא מתחת הארון או מתחת למרצפת נחשב כמפולת?

ב. למה מפולת נחשבת כביעור?

1. ארבעה הסברים להיתר של מפולת:

א) אינו יכול לבערו:

הרמב"ן והר"ן (על הר"ף) מביאים מכילתא המסבירה שחמץ שתחת המפולת פטור מפני שאינו יכול לבערו, ולא אסרה התורה אלא חמץ שיכול לבערו בקלות, וזו לשון המכילתא דר' ישמעאל¹⁴:

בבתיכם למה נאמר לפי שנאמר 'בכל גבולך' שומע אני כמשמעו תלמוד לומר 'בבתיכם' מה בתיכם ברשותכם אף גבולך ברשותך, יצא חמצו של ישראל שהוא ברשות נכרי אף על פי שיכול לבערו אבל אינו ברשותו, יצא חמצו של נכרי שהוא ברשות ישראל וחמץ שנפלה עליו מפולת אף על פי שהוא ברשותו אבל אינו יכול לבערו.

הרמב"ן על התורה (שמות יב יט) מסיים את דבריו "ומוציא נמי חמץ שנפלה עליו מפולת גדולה שאין בידו לפקח הגל, והוא אבוד ממנו ומכל אדם שהוא מותר, דלא קרינא ביה שלך" ונראה שהגדר הוא מפולת גדולה שהיא אבודה ממנו ומכל אדם ואינה בידו לפנותו, ואם כן לפי גדר זה במפולת של ג' טפחים נחשב כברשותו ויעבור מדאורייתא, אך בחידושו

¹⁴ מכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה י.

אביב לה'

(פסחים ו א) נראה שהרמב"ן חוזר בו, שבתחילה אכן רוצה להעמיד פטטור רק אם יש גל אבנים גדול שאינו ברשותו, ואז גם מדרבנן אינו צריך לחפשו ולבערו או לבטלו, אך אם אינו מכוסה היטב יעבור מהתורה, ואח"כ אומר שגם כשהמפולת אינה גדולה פטור מהתורה ומדרבנן הצריכוהו לבטל, וזו לשונו בחידושים:

ודקתני במכילתא חמץ שנפלה עליו מפולת, בשנפלה עליו גל אבנים גדול שאי אפשר לו לפנותו, אבל היה אפשר לו לפנותו עובר עליו, ולפיכך אמרו וצריך שיבטל בלבו, וי"ל דין תורה בכולן הרי הוא כמבוער, ומדבריהם צריך שיבטל בלבו גזירה שמא יפנה אותו ודעתו על החמץ.

קצת קשה להסבר זה למה המשנה נקטה לשון 'כמבוער', כי הטעם לשיטה זאת הוא לא מפני שהחמץ עצמו מבוטל אלא מפני שאע"פ שזהו חמץ גמור וקיים יש חיסרון מצד האדם שאינו יכול לבערו ולכן התורה לא אסרתו, ואם זהו הטעם לדין המשנה היה צריך לשנות כלשון המכילתא 'הרי אינו יכול לבערו'. ועוד, שאם נדחק לומר שהדין של חמץ שנפלה עליו מפולת שוה הוא לחמץ מבוער, שבשניהם אינו אסור, היה צריך לשנות כלשון הכתוב 'הרי הוא כמושבת' ולא לדמות לצד מסוים של השבתה. אלא שיש לומר שמשנתנו השמיעה את האופן המצוי של ההשבתה שהוא ביעור (ולא ביטול, זריה לרוח או לים).

ב) תחת המפולת נחשב כעפר ומבוטל:

הסבר נוסף אפשר לומר, שהחמץ שתחת המפולת אין לו חשיבות ומבוטל כעפר הארץ, וזהו לשון 'מבוער' שאין לו חשיבות ונחשב כאילו אינו ממשות. להסבר זה נאמר שרב חסדא הוסיף שגם על האדם לבטל בעצמו לתוספת חיזוק, בנוסף לטעם הבסיסי שהביאו רש"י והרמב"ן שמא יפקח הגל ויעבור עליו, שגם כאן יש לומר שכיון שביטול החמץ הוא מחמת קבירתו, כשיתגלה הרי אינו מבוטל ויעבור עליו, אך אם האדם מבטלו בפירוש, גם אם יתגלה אינו עובר עליו, כיון שאינו מחשיבו אלא בא לבטלו ולבערו.

הר"ן בתחילת המסכת מפרש שמדאורייתא ובזמן המשנה היה מספיק אחד משני הדברים: ביעור או ביטול, ורק בתקופת האמוראים הצריכו שניהם, ולפירושו נפרש לשון 'מבוער' שנחשבת המפולת מבוטלת והרי

חמץ שנפלה עליו מפולת

היא על ידי כך כאילו ביערוה באש, שזו הדרך המצויה להשבתה. ולחולקים על הר"ן (כגון תוס' בראש המסכת) שגם בזמן המשנה היתה בדיקה בנוסף לביטול נפרש שנחשב ביטול חזק כאילו גם ביערוה דאין כ"כ חשש שיפקח הגל.

ג) אינו נראה ואינו מצוי:

הסבר שלישי נראה לפרש שמכיון שהחמץ אינו נראה ואינו מצוי [כפי שיורחב בפרק הבא] ממילא הרי זה כאילו אין חמץ והוא מבוער. כך נראה מהמכילתא דרשב"י¹⁵, וזה לשונה:

רבן שמעון בן גמליאל אומר: והלא בכלל 'בל יראה' 'בל ימצא' היה, מה תלמוד לומר 'לא ימצא', את שמצוי לך את זקוק לבערו את שאין מצוי לך אי אתה זקוק לבערו, מיכן אתה אומר חמץ שנפלה עליו מפולת או שנפלה לתוך הבור או לתוך הדות או לתוך הפיטוס אם יכולין כלבים וחזירין לחפש אחריו ולהוציאו אתה חייב זקוק לבער אותו ואם לאו אי אתה זקוק לבערו.

ד) החמץ שתחת המפולת נחשב כהפקר:

אפשרות רביעית היא לפרש שהטעם הוא מדין יאוש או הפקר, כלומר שחמץ שנפלה עליו מפולת אדם מתייאש ממנו ואינו שלו או שהמפולת מפקירה אותו ואינו שלו.

והנה מטעם יאוש: אפשר לומר שמכיוון שנפלה על החמץ מפולת הוא מתייאש ממנו, כי אין לו כח לפנות המפולת או שעד שיפנה החמץ יתקלקל וכיון שכך אין החמץ שלו, והתורה אמרה 'שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה' (פסחים ה, ב).

אך קשה לומר שהתייאש כי אולי יפנה את המפולת לאחר הפסח ואם כן זוהי עדיין רשותו, ויאוש לא חל בחצירו של אדם¹⁶.

¹⁵ מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי שמות יב, יט.

¹⁶ כמו שמצינו במלחמות ה' לרמב"ן בבא מציעא יד ב, והסוגיא מורכבת ולא נכנסתי לעומקה. ומטעם שצריך ג' אנשים להפקר (גדרים מה.), היינו מדרבנן (תוס' פסחים ד: 'מדאורייתא')

אביב לה'

אמנם מדין הפקר לכאורה אפשר לומר שהמפולת מוציאה את החמץ מרשותו, ונראה שלר' יוסי (נדדים מג.) שצריך שההפקר יבוא לרשות הזוכה אכן המפולת לא מפקירה, אך מכיון שאין הלכה כמותו אולי המשנה כשיטת החולקים עליו.

בירושלמי (פסחים ב, ב) מובאת מחלוקת בין ר' יוחנן לריש לקיש על המפקיר חמצו ביום יג האם מותר לאחר הפסח, שלר' יוחנן אסור ולריש לקיש מותר. הגמרא מפרשת את מחלוקתם בשתי אפשרויות: בתחילה פירשו שר' יוחנן פוסק כר' יוסי שההפקר צריך לבוא לידי הזוכה כדי שיחשב מופקר, ור"ל סובר כר' מאיר שדי בכך שבעל החמץ הוציא מרשותו, ולכן לר"י עובר כיון שלא הגיע לרשות אחרת וממילא החמץ נאסר ולר"ל אינו עובר והחמץ אינו נאסר. אפשרות שניה הגמרא מסבירה שנחלקו האם חוששים להערמה שיפקיר על דעת לזכות בזה אחר הפסח [ואולי לא יפקיר כראוי]. והגמרא אומרת שבדעת ר' יוחנן יש נפק"מ בין הטעמים בחמץ שנפלה עליו מפולת, שלא הגיע לרשות הזוכה אך אין חשש להערמה. וזו לשון הירושלמי:

הבקיר חמצו בג' עשר לאחר הפסח מהו ר' יוחנן אמר אסור רשב"ל אמר מותר. מתיב ר' יוחנן למימר. א"ר יוסה לר' פינחס נהיר את כד הוינן אמרין אתייה לר' יוחנן כר' יוסה ודרשב"ל כר"מ. אינה כן אלא ר' יוחנן חשש להערמה ורשב"ל לא חשש להערמה. מה נפק מביניהון נפלה עליו מפולת מ"ד הערמה לית כאן הערמה והוא מותר מ"ד זכייה לית כאן זכייה והוא אסור. הכל מודין בגר שמת וביזבוזו ישראל את נכסיו מ"ד הערמה מותר ומ"ד זכייה מותר...

רשב"ג אומר כל שאין הכלב יכול לחפש אחריו. עד איכן ר' אבון ר' יוחנן בשם ר"ש בן יצדק עד ג' טפחים:

נראה מכך שהגמרא אומרת שחמץ שנפלה עליו מפולת הרי הוא כהפקר שאין בו הערמה, אם כן מוכח שהירושלמי הבין שטעם המפולת היא כהפקר. אמנם אפשר לדחות שהמפולת המדוברת היא במקרה שנפלה עליו מפולת ואח"כ הפקיר את החמץ, ובמקרה זה אומרים שאין חוששים להערמה. קצת ראייה יש להסבר של הפקר מפני שהירושלמי לא מזכיר שצריך ביטול, ואם החמץ שלו אלא שאינו בידו לבערו או שאינו מצוי למה שלא יבערו שמא יתגלה ויעבור עליו כמו שמצינו בבבלי אלא

חמץ שנפלה עליו מפולת

מסתבר שהחמץ מופקר ואין תועלת בביטולו כיון שאינו שלו. ובבבלי אפשר לומר שאע"פ שאין הביטול מועיל הטעם הוא שאמדו שרוב בני אדם מפקירים את חמצם כשנפלה עליו מפולת אך מפני היחידים שלא יפקירו וירצו בו הצריכו גם ביטול, והירושלמי לא חשש לכך.

יש לציין שהרשב"א בתשובותיו (א ע) הביא את הירושלמי הזה להלכה, ומוסיף שלצד הראשון שר' יוחנן סובר כר' יוסי שהפקר לא חל עד שיבוא לרשות הזוכה אנחנו להלכה קיימא לן כר"מ. הרמ"א בסימן תלו העתיק את הרשב"א.

2. השיטה שהמפולת מועילה מדרבנן ומדאורייתא צריך ביטול:

מפשטות המשנה והסוגיא נראה שהמפולת מתירה מהתורה, ורב חסדא הצריך ביטול מדרבנן, וזה מכמה סיבות: א. המשנה התירה במפולת, ונראה שמותר לגמרי, ורק בתקופה מאוחרת הוסיף רב חסדא שיש לבטל, ועוד שהלשון 'כמבוער' משמע מותר לגמרי, ועוד שמצינו במכילתות דרשות גמורות מפסוקים שחמץ שתחת המפולת מותר. כך פירשו רש"י, הרמב"ן והר"ן, וכן פסק הרמב"ם¹⁷.

אמנם חלק מהראשונים פירשו שהמפולת מועילה רק מדרבנן, והביטול הוא הפוטר מהתורה, ודברי רב חסדא הם כעין פירוש למשנה ולא תקנה נוספת, ונראה שהיה קשה להם מסוגיא אחרת וכפי שיתבאר.

הב"ח (או"ח תלג) מביא הגהות מהר"ש משליצשט"ט שסובר שהמפולת פוטרת רק מחובת הביעור מדרבנן, ומדאורייתא צריך לבטל כדי שלא יעבור ב'בל יראה' וב'בל ימצא'. לדבריו המפולת מועילה מדרבנן כבדיקה שאין חשש שיבואו לחפש אחריו. לגבי איסור בל יראה, לא ברור כלל למה יתחייב, אך לגבי בל ימצא נראה שלמד שכמו שהמטמין עובר בבל ימצא [כפי שיתבאר בפרק הבא], כך חמץ שתחת מפולת נחשב מצוי ועובר ב'בל ימצא'. לגבי איסור בל ימצא מצינו שגם הסמ"ק רבינו יהונתן והמאירי¹⁸ סוברים שעובר ב'בל ימצא', אמנם בשיטתם נראה שמצד 'בל יראה' ו'תשביתו' לא עובר, והרי המפולת מועילה מדאורייתא לפטור חלק מהדינים [כך מפורש בסמ"ק ובמאירי].

¹⁷ שכתב שאם לא נכנסה שעה שישית יבטל, ומשמע שאם נכנסה שעה שישית יסתפק בכך שהחמץ תחת המפולת, וא"כ נראה שהביטול מדרבנן ואף אינו מעכב.

¹⁸ הסמ"ק בסוף סימן צח, מובא בב"ח. רבינו יהונתן שעל הרי"ף והמאירי בסוגייתנו.

אביב לה'

נראה שהם יפרשו את המכילתא שהביא הרמב"ן שרק במפולת של גל אבנים גדול שאף אחד אינו יכול לפנותו יחשב כאינו ברשותו אך במפולת דידן יחשב ברשותו, ולגבי המכילתא דרשב"י אולי ידחקו שהיא מדרבנן ואסמכתא בעלמא או שהיא נתונה במחלוקת עם הברייתא של לא יטמין, וההלכה כברייתא שעובר משום בל ימצא בחמץ טמון ובחמץ שתחת המפולת.

3. טעמו וגדרו של עומק ג' טפחים

במשנה רבן שמעון בן גמליאל אומר שצריך שהמפולת תהיה בעומק שלשה טפחים כדי שהכלב לא יוכל לחפש אחרי החמץ. יש לברר האם רשב"ג חולק על ת"ק או מבארו, עוד יש לדעת האם ג' טפחים הם תנאי מהתורה, שכשאינן ג' טפחים הרי זה מצוי ובידו, או שמהתורה מספיק אפילו בפחות, כגון טפח, ומדרבנן פטור רק במפולת גדולה יותר גזירה שמא יוציא הכלב ויעבור עליו. לפוסקים שמפולת אינה פוטרת מהאיסור של 'בל ימצא' ורק הביטול בפירוש פוטר, ודאי שג' טפחים הם מדרבנן וכדי שלא יעבור באיסור במידה והכלב יבוא לחפש. עוד יש לברר האם העקרון שאי אפשר לחפש אחרי החמץ שייך רק במפולת ג' טפחים, או גם בכל מקרה שבו החמץ אינו נח להוציא ואינו מצוי בידו, כגון שנפל בחריץ לתוך הקיר או לתוך תנור ומעבד מזון, וכן חמץ שנפל תחת מפולת קטנה יותר במקום שלא מסתובבים בו כלבים וכדומה.

הרמב"ם בפירוש המשנה וכן רש"י (ח, א) פירשו שרשב"ג מפרש את ת"ק. מלשון הרמב"ם (חמץ ומצה ג יא) נראה שרק בעומק ג' טפחים נחשב מפולת ונראה שזהו הגדר מהתורה¹⁹. כך גם במכילתא דרשב"י נראה שרשב"ג סובר שזהו גדר מדאורייתא שכך החמץ אינו מצוי, ומכיון שזה הובא בתור דוגמא לחמץ שאינו מצוי בידו הוא הדין לכל מקרה שבו חמץ אינו מצוי בידו. גם למכילתא דר' ישמעאל נראה שאינו נחשב בידו ומותר²⁰. הגמרא אומרת שצריך ג' טפחים כדי שריח החמץ לא יגיע אל הכלב [לעומת כספים הנשמרים בקרקע שמספיק להם טפח לכסות מהעין], ואם אנו אומרים שזהו גדר לחיוב הביעור מדאורייתא יוצא כאן

¹⁹ הערת העורך: אלא אם נאמר שנקט את הפטור למעשה, שאם הוא פחות מג' טפחים חייב לחפור אחריו ולהוציא, למרות שמדאורייתא גם בפחות מג' טפחים נחשב כמבוער.

²⁰ הערת העורך: במכילתא של ר' ישמעאל לא מוזכר השיעור של ג' טפחים, ואולי גם בפחות מכך נחשב כמבוער. הכותב: ברמב"ן המובא לעיל מוכח שלכל הפחות צריך ג' טפחים ואולי אף צריך שאינה בידו וביד כל אדם.

חמץ שנפלה עליו מפולת

חידוש, שלמרות שלאדם באופן פשוט אינו מצוי, כיון שעלול להתגלות ע"י כלב וכדומה, נחשב כמצוי.

4. סיכום:

הבאנו שלש דרכים להסביר את התוקף ההלכתי של המפולת: א. פוטרת לגמרי מדאורייתא והביטול מדרבנן, וכן סוברים רש"י, הרמב"ם, הרמב"ן והר"ן. ב. פוטרת מדאורייתא 'תשביתו' ו'בל יראה' אך עדיין עובר משום 'בל ימצא' ולכך נועד הביטול, וכך סוברים הסמ"ק, המאירי ורבינו יהונתן. ג. פוטרת רק מדרבנן שאינו צריך לשוב לבדוק ולבער אך כדי לא לעבור על 'בל יראה' ו'בל ימצא' צריך לבטל, וכך סובר המהר"ש משליצשט"ט.

בביאור השיטה הפוטרת מהתורה ראינו ארבעה הסברים א. המכילתא דר' ישמעאל פוטרת מפני שאינו מחוייב על חמץ שאינו ברשותו, וכן פירשו הרמב"ן והר"ן. ב. במפולת לא קיים שום איסור לא של ראייה ואינו נחשב מצוי וגם נחשב מבוער ומושבת, וכן הטעם במכילתא דרשב"י בשם רשב"ג. ג. החמץ נחשב מבוטל מפני שאין לו חשיבות. ד. אפשרות רביעית שאולי כך מפרש הירושלמי שהמפולת מפקירה את החמץ מבעליו.

להלכה כאמור, הרמב"ם נוקט שהצורך בביטול הוא מדרבנן ואינו מעכב, ואילו הטור והשו"ע כתבו שיש לבטל ולא פירטו, הב"ח נטה להחמיר שהצורך בביטול הוא מדאורייתא, ואם כן מי שלא ביטל מחוייב לחפור בפסח ולבער, בשער הציון (תלג, מו) נראה שאין להחמיר כאן משום שהחומרא לשיטת הסמ"ק ודעימיה היא קולא לשיטת הרמב"ן ודעימיה כי כשחופר ומגלה את החמץ הוא פותח אפשרות להיכשל באיסור תורה אם לא מיד יבערנו²¹, ויש להוסיף עוד שפשטות הסוגיא שהביטול מדרבנן, וביחוד שבמכילתא דרשב"י שהיא המקור לאיסור הטמנה תוך כדי דיבור המכילתא מתירה מפולת כיון שאינה מצויה.

בגדר ג' טפחים ראינו שהכלל הקובע הוא האם זה מצוי או לא, כלומר האם יש חשש שיתגלה ואפילו ע"י כלב או לא.

²¹ שה"צ כותב שיעבור ב'בל יראה', ונראה שגם עלול לעבור ב'בל ימצא'. לכאורה יש להקשות על דבריו שכאשר כל כוננתו היא לחפש אחרי החמץ ולבערו לא חוששים שיששה אצלו ויעבור משום בל יראה. מכל מקום ההכרעה כדעת הרמב"ן נראית, וכמו שביארנו לקמן.

ג. איסור הטמנת חמץ

1. הטמנה ומפולת

למדנו בגמרא בפרק ראשון (ה, ב) שנכלל באיסור 'בל ימצא' גם ההטמנה, שאף בה החמץ מצוי ואע"פ שאינו נראה, וזו לשון הברייתא "יכול יטמין ויקבל פקדונות מן הנכרי - תלמוד לומר לא ימצא", ולכאורה דין זה סותר להיתר שמצינו במפולת המחשיבה את החמץ הטמון כמבוער.

מכח שאלה זאת סברו חלק מהראשונים שאכן במפולת שייך איסור 'בל ימצא', והם הסמ"ק רבינו יהונתן המאירי והמהר"ש משליצשט"ט²².

בשיטת הראשונים שסוברים שבמפולת אין איסור הטמנה יש לברר מה החילוק ביניהם.

הפני יהושע (ה, ב 'בגמרא יכול יטמין ויקבל') בתוך דבריו מחלק בין מפולת שהיא עמוקה להטמנה שאינה כ"כ עמוקה, ולדבריו אם הטמין בעומק הרי זה כמפולת. אך דבריו קשים מכמה צדדים: חדא, שלא משמע חילוק בעומק ההטמנה לא בגמרא ולא ברמב"ם, אלא גם מי שמטמין בעומק גדול מג' טפחים עובר משום 'בל ימצא', ועוד, שיש לחלק בבירור בין חמץ הטמון ומוצנע שהוא מצוי בידך גם כשהוא טמון עמוק, לבין חמץ שנקבר והודחק, וכן לשיטת המכילתא הפוטרת מפני שאינו בידך, אם אדם מטמין בעומק הוא יודע היכן החמץ וגם מסתמא החמץ ממוקם באופן שיהיה לו נח להוציאו ואם כן למה לא יחשב מצוי בידך, וכן קשה מהסוגיא של 'העושה ביתו אוצר' והחמץ תחתיו, כי לשיטת הרמב"ם שהסוגיא דברה מדין בדיקת חמץ, ומדובר שאין ידוע אם יש שם חמץ, אך אם יש, ודאי שאסור- וקשה לשיטת הפני יהושע למה יהיה אסור הרי זה כמפולת, אך לרש"י ודעימיה בפירוש הסוגיא שם אין שאלה.

לכן נראה שכאשר האדם עצמו מטמין את החמץ - הוא מצוי, אך חמץ שנטמן מאליו כגון ע"י מפולת הרי הוא אבוד ולא מצוי ומותר, וזאת ההדגשה ברש"י שפירש שאיסור ההטמנה הוא ביד, וזה לשונו²³: "יכול-

²² יש להעיר כמוזכר לעיל שדבריהם קשים ביותר כיון שהמקור לאיסור הטמנה ולברייתא המובאת בדף ה, ב הוא במכילתא דרשב"י והיא עצמה תוך כדי דיבור מתירה חמץ שנפלה עליו מפולת מפני שאינו מצוי.

²³ ה, ב ד"ה 'יכול'.

חמץ שנפלה עליו מפולת

נלמוד ממקרא זה שיטמין את שלו ביד (נ"א כדי) שלא יראנו ודיו, דהא לא יראה כתיב", וכן פירשו הט"ז המקור חיים והמשנה ברורה²⁴.

לפיכך אפשר להסביר שההיתר במפולת הוא מפני שאינו עובר לא בבל יראה ולא בבל ימצא²⁵, וכן כתוב להדיא במכילתא דרשב"י המובאת לעיל, אמנם להסבר הרמב"ן והר"ן ע"פ המכילתא דר' ישמעאל נראה שכן מוגדר מצוי אלא שאינו עובר עליו כי אינו ברשותו, וצ"ב.

2. הצנעת חיה ואיסור הטמנה

המשנה בריש פרק שני (כא, א) אומרת שבשעה חמישית מותר להאכיל חמץ לבהמה לחיה ולעופות, והגמרא מסבירה שיש חידוש גם בבהמה וגם בחיה, שבבהמה מתחדש שאע"פ שאם תשייר מהחמץ אינה מצניעה אותו, ואם ישכח לבטל יעבור בבל יראה ובבל ימצא, אעפ"כ מותר להאכילה ולא חוששים שתשייר, וחידוש זה אינו בחיה דכשהיא משיירת מצניעה ואינו עובר בבל יראה, ואע"פ שלפי ההוא אמינא שחוששים לשירור גם כאן יש איסור דאו' של בל ימצא²⁶ - לגבי איסור אחד פשוט שלא חוששים לסיבוך שתשייר וישכח לבטל. בחיה מתחדש שאם תשייר היא תצניע ויעבור בבל ימצא כיון שלא יכול לבער קמ"ל שלא חוששים שתשייר, אך בבהמה גם אם תשייר פחות חוששים שיגיע לאיסור כיון שהוא רואה את החמץ ויבטלנו.

כך שיטת רש"י (שם) והיוצא מדבריו הוא שאם הבהמה תשייר ותצניע יש איסור 'בל ימצא', ולכאורה לפי החילוק שהסברנו בין מפולת לאיסור 'בל יטמין', שבהטמנה זה בידו ומצוי ובמפולת אינו בידו ולא מצוי, ההסבר קשה ואולי צריך לדחוק בחיה שהיא לא מצניעה עמוק וידוע היכן מצניעה או שהיא בכלוב, וצ"ע. שיטת התוספות ויתכן שכך סובר רש"י לגירסה שלנו, שאין איסור 'בל ימצא' אלא יש חשש שמא החיה תצניע ולא יוכל לקיים הבדיקה כראוי, וקמ"ל שלא חוששים שתצניע.

²⁴ אור"ח תלג: ט"ז ס"ק ח, מקור חיים בחידושים ס"ק יב, משנ"ב ס"ק לח.

²⁵ אולי לכך רמז רש"י הנ"ל שכתב שבל יטמין זה ביד - לאפקוי ממפולת ששם מותר מפני שאין בל ימצא.

²⁶ בשיטת רש"י לפי הגירסא בגליון. יתכן שגם הגירסא שלפנינו בשיטה זאת או שהיא כהסבר התוס' שאין איסור בל ימצא, וכפי שיוסבר לקמן.

אביב לה'

ד. העושה ביתו אוצר

הגמרא²⁷ אומרת שהעושה ביתו אוצר, היינו שמאפסן ערימת תבואה ותחתיה השאיר חמץ, אם עשה כן בתוך ל' יום שבהם מתחילים הלכות הפסח וחובת הביעור- חייב לפנות הכל ולבער החמץ, ואם עשה קודם ל' יום, אם אין דעתו לפנות עד הפסח אינו צריך לפנות ולבער, ואם דעתו לפנות חייב לבער.

ומפרש רש"י שמדובר על חמץ ודאי, והוא מותר כדין חמץ שנפלה עליו מפולת, אך אין לבטלו כך בתוך ל', כיון שלכתחילה זהו לא הביעור המובחר, וכדבריו פירש הר"ן. בשיטת רש"י, אע"פ שאמרנו שהטומן ביד נחשב כמצוי, נראה לחלק שדווקא בהטמנה במקום מסוים אך באוצר שזו ערימה גבוהה ורחבה נחשב כלא מצוי. או שיש לחלק בין אכסון חמץ במטמון, שזה אסור, לבין אכסון דברים מעל החמץ, והחמץ נקבר תחתיהם, שזה מותר.

המאירי אומר שכיון שנפל קודם ל', לפני חובת הביעור, לא חלה עליו חובת הביעור ונחשב מבוער מדין בדיקת חמץ, וכדי שלא יעבור בבל ימצא צריך לבטלו כמפולת, אך תוך ל' שחלה עליו חובת הביעור אע"פ שיבטל, אינו מועיל לחובת הביעור מדרבנן וחייב לפנותו, ואין זה כמפולת שנפלה מאליה שמועיל מדרבנן. המאירי לשיטתו שאם לא מבטל עובר ב'בל ימצא' והקבורה תחת אוצר מועילה רק ל'בל יראה' ולחובת הביעור מדרבנן.

הרמב"ם למד שהסוגיא מדברת על ספק חמץ ובדיני בדיקת חמץ דרבנן אך אם יש ודאי חמץ חובה לפנות האוצר תמיד ולבערו, ואפשר שסובר שחמץ שטמנו ביד תמיד אסור כיון שנחשב מצוי.

השו"ע (או"ח תלג) נקט כלשון הרמב"ם, שדין האוצר נאמר רק בספק חמץ ומשום בדיקה. **הרמ"א** הביא דין של חיטים שבתחתית הבור שמתורות, ומקורו **בתשובת הרשב"א**, שדן שלא ודאי שהתבקעו והחמיצו, וגם אם החמיצו אולי נפסדו מאכילת כלב, ומתיר מדין ספק ספיקא [וממשיך לדון לגבי דינם כשמצא אחר הפסח שהחמיצו], ואפשר לדייק שג"כ מחמיר מכיון שהוצרך להתיר בספק ספיקא ולא מדין מפולת, ואפי'

²⁷ ו. לשיטת רבא שהיא למסקנה.

חמץ שנפלה עליו מפולת

בוודאי חמץ. הגר"א נוטה להקל כרש"י והר"ן, ובמשנה ברורה (תלו ה) הביא את שתי הדעות.

ה. המסקנות:

- א. חמץ שאינו בידו- מבואר במכילתא שחמץ שנפלה עליו מפולת אינו ברשותו ופטור עליו, יש מפרשים שהיינו מפולת גדולה ורק בה פטור אך מפולת ג"ט נחשב מצוי ועובר עליו משום בל יטמין [רבינו יהונתן, המאירי, הסמ"ק, המהר"ש משליצשט"ט וכן פוסק הב"ח], יש מפרשים שגם במפולת של ג"ט אינו נחשב ברשותו [הרמב"ן למסקנה בחידושיו, הר"ן], ויש עוד ראשונים שפוטרים מדאורייתא אך לא ידוע אם מטעם המכילתא או שסברי שהמכילתא דברה על מפולת גדולה וכאן פטור מסיבה אחרת.
- ב. ביטול החמץ שתחת המפולת - למ"ד שמפולת אינה פוטרת מדאורייתא ממילא הצורך בביטול הוא מהתורה כדי שלא יעבור בבל ימצא (וי"א אף בבל יראה). או שמא תתפנה המפולת ויעבור בבל יראה.